

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію **КРИВОРУЧКА Юрія Івановича**
«ФЕНОМЕН САКРАЛЬНОГО У РОЗВИТКУ МІСТ ТА ТЕРИТОРІЙ
(НА ДОСВІДІ УКРАЇНИ)»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю
18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Актуальність теми дисертації Криворучка Ю. І. «Феномен сакрального у розвитку міст та територій (на досвіді України)» автор переконливо обґрунтовує кількома положеннями: 1) після здобуття незалежності в Україні відновилися та виникли нові для України церкви та конфесії; 2) у радянський час місця зруйнованих храмів забудовувались, а церков у генеральних планах міст розміщувати не передбачалось; 3) за понад чверть століття побудовано кілька тисяч храмів, проте дотепер відсутнє узагальнення практики та осмислення теорії сучасного храмубудування в Україні в контексті світових тенденцій в області сакральної архітектури; 4) назріла потреба поглибити розуміння природи сакрального та його проявів в архітектурі та плануванні міст.

Тому автор поставив масштабну **мету дисертаційної роботи**: виявити значення і роль феномену сакрального у розвитку міст і територій та способи введення феномену сакрального в архітектурне мислення та проектування.

Для цього необхідно було повернутись до витоків та актуалізувати розуміння феномену сакрального в архітектурі та плануванні міст, виходячи із світоглядних, наукових і мистецьких здобутків сучасної інтелектуальної думки, художньої і релігійної свідомості, виявити форми та принципи проявлення сакрального у планувальній та просторовій структурі міст і територій.

Ступінь достовірності та обґрунтованості наукових положень, висновків та результатів дисертації. Основні результати досліджень автора достатньою мірою обґрунтовані. Їх наукова достовірність не викликає сумнівів, оскільки вони отримані в результаті аналітичної роботи. Автором дисертації чітко окреслені і логічно побудовані мета та завдання дослідження, обґрунтовано теоретичні та методологічні підходи щодо їх виконання, розроблено і апробовано відповідні науково-практичні рекомендації, які у своїй комплексності є науковим шляхом вирішення заявленої мети. На користь обґрунтованості результатів роботи свідчить застосування міждисциплінарного підходу до вивчення феномену сакрального, а також порівняльний аналіз різних підходів у осягненні сакрального у богослов'ї, філософії, науці, архітектурі та мистецтві. Широка апробація та впровадження науково-теоретичних і практичних результатів дослідження в Україні та за кордоном свідчать про достатню обґрунтованість результатів праці Ю.І.Криворучка. Достовірність результатів роботи підтверджується також їх впровадженням у навчально-методичний процес кафедри містобудування та кафедри дизайну і основ архітектури інституту архітектури НУ «Львівська

політехніка»; у заснуванні і керуванні Міжнародною школою церковної архітектури НУ «Львівська політехніка»; у проектну (детальний план території Святоюрського комплексу у Львові (кер. проекту) та проект озеленення Митрополичих садів собору Св. Юра у Львові (кер. проекту) (об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО), проекти церков та каплиць) та управлінську практику (керівництво управлінням архітектури Львівської міської ради на посаді головного архітектора міста Львова).

Наукова новизна одержаних результатів. У роботі вперше:

- теоретично обґрунтовано вплив феномену сакрального на розвиток міст та територій на всіх стадіях комплексу проектно-планувальних робіт, а також у процесі дослідження та будівництва храмових споруд;

- розглянуто функціонально-планувальну структуру містобудівних об'єктів – сакральних просторів і споруд у контексті еволюції філософських та богословських поглядів на процеси архітектурно-містобудівного освоєння середовища життєдіяльності особистості і суспільства;

- розроблено методологічні основи дослідження феномену сакрального у духовному та практичному освоєнні простору людиною (стор. 199-200) ;

- розкрито форми проявів сакрального у розвитку та плануванні міст, структурі християнського храму та особистісному одкровенні творця-архітектора;

- сформульовано архітектурно-містобудівні принципи формування сакральних місць і об'єктів у планувальній і просторовій структурі міст (пріоритетності та домінантності; структурності та цілісності; еволюційно-часової континуальності; семантичної повноти та однозначності; синкретизму сакрального) (стор.415-419, табл. 4.5.1).

Удосконалено методику розташування і розпланування сакральних місць і об'єктів у містах.

Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих працях.

Наукові результати дисертації опубліковані у 67 наукових працях, у тому числі: 7 – у наукових монографіях, 21 – у наукових фахових виданнях України, 5 – в іноземних наукових виданнях, 12 – у тезах та матеріалах конференцій та 22 – у інших наукових виданнях. Основні праці, що складають зміст і результати дисертаційної роботи, розроблені і опубліковані автором одноосібно (54 праці). Аналіз публікацій автора дозволяє зробити висновок про повноту викладу основних наукових положень дисертаційного дослідження у науковій літературі та високий рівень апробації результатів дослідження.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути використані у архітектурній освіті, у розвитку професійної свідомості та архітектурної творчості, для подальших наукових досліджень та в управлінській діяльності. Прикладні результати дослідження можуть бути корисні при розробці містобудівних програм та схем розташування і розвитку сакральних об'єктів на

території регіонів і міст України. Методичні рекомендації можуть використовуватись при розташуванні, формуванні, функціонуванні і розвитку об'єктів храмовбудування у мережах духовної структури міст та територій. Архітектурно-містобудівні засоби храмовбудування важливі при формуванні естетичного та мистецького образу середовища життєдіяльності людини. Професіоналізм як і компетентність автора у пропонованих практичних рекомендаціях підтверджується його багаторічним досвідом діяльності на посаді головного архітектора міста Львова.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, ілюстрацій (99 таблиць на 99 стор.), списку використаних джерел (1064 позиції), додатків: приміток (465 позицій), словника термінів (32 стор.), результатів впровадження. Обсяг дисертації 288 стор. тексту.

У вступі розкривається актуальність теми, визначається мета і завдання, предмет і об'єкт дослідження. Слід відмітити неточність у формулюванні об'єкту і предмету дослідження та відображення їх у назві роботи.

У першому розділі надається визначення та виявлений стан дослідженості феномену сакрального у його проявах у храмовбудуванні і містобудуванні; визначено статистичну та соціологічну картини проявлення сакрального в Україні та світі; виявлені світоглядно-філософські підходи та богословські засади осмислення феномену сакрального; досліджена роль поняття образу та подоби у богослов'ї людини, ікони і храму; побудована модель професійного мислення архітектора у просторовому вираженні сакрального. Автор обґрунтовано виявляє соціальну потребу у храмовбудуванні в Україні, підтверджує актуальність дослідження з точки зору поглиблення та розвитку архітектурної теорії, визначає недосліджену область у теорії храмовбудування. Але розділ перевантажений інформацією, складно сприймається, має величезний обсяг (127 сторінок). Не зовсім зрозуміла мета критики та надання інформації у розділі стосовно десакралізації життя сучасної людини.

У другому розділі систематизовано застосовані у роботі методи та встановлено послідовність архітектурного дослідження феномену сакрального та його проявів у архітектурі та плануванні міст; встановлені межі факторизації об'єкту дослідження та виявлено чинники пріоритетності та синкретизму сакрального у освоєнні довкілля, семантичні, структурні, часові та функціональні чинники проявів сакрального. В дисертації визначена методика дослідження, але в авторефераті вона не відображена повною мірою. Найбільшим здобутком в цьому розділі є визначення семантичних, структурних, часових та функціональних чинників проявів сакрального.

У третьому розділі простежений образ сакрального у генезисі та розвитку уявлень про місто, вивчається образ сакрального у східній і західній парадигмі сучасного християнського храму, проаналізовані методи побудови храмів сучасних архітекторів (Ф. Вотруба, Ле Корбюзьє, І. Маковець, С. Немчик, Є. Новосельський, Є. Устінович та ін.). Виявлені різниці у тенденціях сучасного українського

храмобудування та архітектури західного храму. Це найбільш логічний послідовний та цікавий розділ роботи. Опрацювання та висновки третього розділу закладають ідеї оригінальної авторської концепції історії містобудування як духовного явища, визначають вплив феномену сакрального на розвиток міст. У роботі доведено, що розрізнення і освоєння простору людиною виступає шляхом пізнання сакрального. Визначено детермінуючий вплив священного на формування соціальної, функціональної, планувальної, просторової та композиційної структур міста в різні історичні періоди його еволюції.

Генезис уявлень людини про місто відображає шлях розгортання сакрального у категоріях простору, а еволюція уявлень сформувала відповідно типи простору та типи міст – міфологічне, релігійне, раціональне, наукове, синтетичне, синкретичне місто. Виявлені автором типи простору існують в уявленнях сучасного міста одночасно як його семантичні рівні, які різняться у вузькопрофесійних знаннях фахівців і уявленнях мешканців, які володіють цілісним образом свого просторового оточення.

У четвертому розділі роботи узагальнена практика та встановлені сучасні тенденції храмобудування України; виявлена роль простороформуєчого, планоструктуруєчого та образно-семантичного потенціалу храмобудування у конституванні простору міста; уточнені об'єкт і предмет сакральної архітектури, виведені поняття, типи та функції сакральних місць і об'єктів; сформульовані принципи та розроблені рекомендації щодо формування сакральних місць та об'єктів у містах України. У роботі на основі узагальнення сучасного досвіду розташування сакральних місць та об'єктів, виявлення їх простороформуєчого, планоструктуруєчого та семантичного потенціалу встановлені тенденції формування сакральних місць та об'єктів у структурі міст та територій України, які дозволили уточнити визначення об'єкту і містоформуєчих функції сакральної архітектури, що виражена на містобудівному рівні у об'єктах храмобудування. Так, об'єкт храмобудування має міждисциплінарний характер: історія розкриває відповідність храму традиції і контексту часу; богослов'я - богословську та богослужбову відповідність храму; просторовий аналіз виявляє архітектурно-планувальні характеристики, а художній аналіз розкриває його мистецькість, образну виразність та досконалість.

Необхідно ствердити, що важливість виявлених у роботі особливостей природи та функціонування сакральних об'єктів є необхідними як для збереження їх богословської ідентичності, так і для дослідження і проектування їх у міських та сільських поселеннях, неурбанізованому ландшафті.

Сформульовані автором архітектурно-містобудівні принципи храмобудування виводяться з усієї побудови дослідження та логіки послідовного розкриття багатоаспектного феномену сакрального у його просторових проявах – храмобудуванні та духовності простору. Методичні основи та рекомендації розташування та розпланування сакральних місць і об'єктів у структурі міст та територій розкривають архітектурно-містобудівні засоби втілення змістовних, структурних та еволюційно-часових принципів храмобудування.

Значним здобутком розділу і всієї роботи, на мій погляд, є вияв нового мережевого містобудівного об'єкту - сакральної мережі міста, та визначення архітектурно-містобудівних принципів її формування.

У висновках представлено результати роботи автора, які достатньою мірою відповідають заявленим завданням дослідження.

Слід особливо відзначити, що такі положення як :

- виявлені світоглядно-філософські, богословські, архітектурні та мистецькі підстави та форми проявів феномену сакрального і сформульовані принципи його просторового вираження у структурі міст і територій,

- науково-теоретична реабілітація і повернення в теорію та практику архітектури і містобудування найважливішого в історії духовного освоєння людиною довкілля об'єкту - храму -

складають також важливу **теоретичну значущість** рецензованої праці.

Зміст автореферату та основних положень дисертації носять ідентичний характер. Оформлення дисертаційної роботи та автореферату відповідає вимогам державних стандартів і ДАК України. У роботі зібраний великий фактологічний, архівний і теоретичний матеріал, який систематизований, нетривіально інтерпретований і в цілому розкриває феномен сакрального у розвитку міст та територій.

Відмічаючи у цілому високий науковий рівень дисертаційної роботи, необхідно висловити **дискусійні моменти та зауваження**.

Дискусійні моменти роботи:

1. Автором вперше в теорії архітектури досліджено філософський та богословський аспекти сутності сакрального у контексті його архітектурних проявів. Дійсно, багато століть «ексклюзивні» права на єдину ідеологію сакрального належали церковному інституту. Але сакральне як цілісний духовний феномен потребує врахування всіх його проявів і модусів (феноменологічного, психологічного, соціального, культурного, аксіологічного, архетипічного і т.д.). Так, з точки зору психології, сакральне - це прояв духовної сутності людини та одна з форм психологічного освоєння людиною оточуючого середовища. Сакралізація місця визначає вищу ступінь ідентифікації, єднання людини і місця на духовному рівні, обожнювання і поетизацію просторів. Сакралізованими можуть бути будь-яке місце або об'єкт, що має безперечну духовну цінність для окремої особистості, громади, етносу, країни і т.д., тобто типологія сакральних об'єктів значно ширше та потребує нових наукових розвідок. Зосередженість автора на світоглядних і мистецьких здобутках сучасної інтелектуальної думки, художній і релігійній свідомості в даній роботі не дозволила повною мірою використати наукові здобутки психології, соціології, філософії, естетики та інш. дисциплін в області досліджень феномену сакрального. Тому в роботі доцільно було більш

чітко визначити змістовні межі дослідження модусів і аспектів сакрального та об'єктні межі, що охоплюють лише культові місця і об'єкти храмовбудування.

2. Автор виявив, що новітня філософія і наука реабілітують метафізику і Дух, розглядаючи їх як одну форм пізнання людиною дійсності. Автору вистачило сміливості ввести в роботу та вперше в архітектурній теорії проаналізувати богословські засади осмислення феномену сакрального (п. 1.4 першого розділу), а також визнати, що протиставлення наукової і релігійної парадигм закриває суттєві шляхи пізнання світу та усвідомлення себе людиною. З цієї точки зору я вважаю дану роботу новаторською і піонерською в теорії вітчизняної архітектури, за глибиною аналізу богословського аспекту сакрального гідною європейського рівня. Але на мій погляд автору не вистачило методичної послідовності релігійну парадигму як повноправний засіб пізнання світу людиною увести у другий розділ дисертації, який присвячений методологічним основам дослідження феномену сакрального у духовному освоєнні простору людиною.

Зауваження до роботи:

3. Відповідно є зауваження до першого і другого розділу. Перший розділ перевантажений різномірною інформацією, а п.1.4 доцільно було б перенести у 2-й розділ. Теж саме стосується й п.1.3 «Світоглядно-філософські підходи пізнання феномену сакрального», оскільки сучасна наукова картина світу та філософські підходи є вищим рівнем методології наукових досліджень.

4. На жаль, у роботі не отримали чіткості та повноти викладу ознаки типології сакральних (тобто культових) об'єктів архітектури, відсутня цілісна модель побудови їх типології. Типи сакральних об'єктів представлені фрагментарно без обґрунтування: вперше на стор. 72 (п. 1.1), а потім у 4 розділі (стор. 409) їй присвячено одне речення, а на стор. 428 (п. 7 висновки 4 розділу) виділено морфологічні типи сакральних об'єктів.

5. Є також зауваження редакційного характеру. Наприклад, щодо нерівномірності обсягів розділів (розділ 1 займає 127 сторінок та містить 6 підрозділів, розділ 4 – 76 сторінок, а другий розділ - всього 44 сторінки), розгорнутості висновків розділів роботи, наявності технічних помилок (стор. 72).

Зазначені зауваження не знижують науковий рівень дослідження та її наукову цінність для вітчизняної теорії архітектури.

Висновок щодо дисертаційного дослідження.

За актуальністю розглянутих проблем, обсягом досліджень, науковим рівнем і практичною цінністю отриманих результатів дисертація Криворучка Юрія Івановича «Феномен сакрального у розвитку міст та територій (на досвіді України)» є самостійним завершеним науковим дослідженням, що розв'язує актуальну науково–теоретичну і практичну проблему дослідження впливу феномену сакрального на розвиток міст та розвиток теорії вітчизняного храмовбудування.

Робота відповідає рівню докторських дисертацій та вимогам пунктів 9, 10 та 12 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань» ДАК МОН України, а її автор **Криворучко Юрій Іванович** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури.

Доктор архітектури, доцент, завідувач кафедри архітектури будівель і споруд та дизайну архітектурного середовища Харківського національного університету міського господарства ім. О.М. Бекетова

Г. О. Осиченко

Підпис д.а., проф. Г. О. Осиченко підтверджую:

